

УДК 343.14 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.20>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЯСНЕНЬ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ

Беспалько Інна Леонідівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального
процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

Особливої актуальності в науці кримінального процесу зараз набуває необхідність дослідження порядку здійснення кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Це питання потребує вирішення у зв'язку зі швидким набранням чинності Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), якими суттєво змінено підхід до нормативного регламентування кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Прийнятим законом передбачено спрощений порядок досудового розслідування у формі дізнання тих складів кримінальних проступків, які раніше належали до категорії злочинів невеликої тяжкості, що, безумовно, сприятиме зменшенню навантаження на органи досудового розслідування, надасть можливість зосередити діяльність слідчих на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів. Запровадження інституту кримінальних проступків у вітчизняному законодавстві сприятиме оптимізації здійснення кримінальних проваджень щодо них. Крім того, варто звернути увагу й на те, що закон врегульовує й спрощений порядок судового провадження щодо кримінальних проступків. А це своєю чергою сприятиме вирішенню проблем щодо дотримання засад змагальності сторін і безпосередності дослідження доказів, диспозитивності й забезпечення права на захист, розумності строків судового розгляду та інших, які досить часто виникають на практиці під час розгляду справ щодо таких кримінальних правопорушень.

Метою цього дослідження є всебічний та детальний аналіз правової природи та особливостей такого джерела доказів, як пояснення осіб, визначення особливостей їх отримання під час розслідування кримінальних проступків.

Основний підхід до дослідження зазначеного питання в цій статті полягає у здійсненні критичного аналізу норм чинного законодавства, які регламентують особливості кримінального процесуального доказування щодо кримінальних проступків під час досудового розслідування. В публікації на підставі аналізу особливостей нормативної регламентації кримінального провадження щодо кримінальних проступків висловлені зауваження до низки норм КПК, які закріплюють особливості застосування пояснень як джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. Матеріали статті представляють як теоретичну, так і практичну цінність. Вони можуть бути використані для подальшого наукового дослідження особливостей кримінального провадження щодо кримінальних проступків, а також для належного розуміння та здійснення правозастосовної кримінальної процесуальної діяльності.

Ключові слова: кримінальні проступки, джерела доказів, пояснення, кримінальне провадження щодо кримінальних проступків, кримінальне процесуальне доказування, дізнання.

**A NUMBER OF OUTSTANDING ISSUES
OF APPLYING EXPLANATIONS AS SOURCES OF EVIDENCE
IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON CRIMINAL OFFENSES**

Bespalko Inna Leonidivna,
Candidate of Legal Sciences,
Teaching Assistant at the Department
of Criminal Procedure
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The scientific development of the domestic criminal procedure leads to the need of studying the sequence of actions for exercising criminal proceedings in general and certain specifics of criminal proceedings in particular. The resolution of the given issue becomes especially relevant with a view to the forthcoming entry into force of amendments to Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter, the CPC), which significantly changed the approach to the regulation of criminal proceedings on criminal offenses. The introduction of the institute of criminal offenses in the domestic legislation will generally help to optimize the implementation of criminal proceedings on them. As the adopted law provides for a simplified procedure of prejudicial inquiry in the form of interrogation of elements essential to the criminal offenses, which previously belonged to the category of minor crimes, and that will certainly reduce the burden on prejudicial inquiry authorities, provide an opportunity to focus the activities of investigation officers on the investigation of grievous and extremely grievous crimes. In addition, it's worth paying attention to the law regulating and simplifying the procedure for criminal proceedings on criminal offenses. This, in turn, will promote solving the problems of adherence to the foundations of adversariality of the parties and the directness of the examination of evidence, discretion and ensuring the right to defence, reasonable time of judicial examination and others, which often occur in practice when dealing with such criminal offenses.

The purpose of the study is a comprehensive and detailed analysis of the legal nature and features of such a source of evidence as explanations of individuals, determining the features of obtaining explanations of individuals in the investigation of criminal offenses.

The main approach to the study of the question in the given article is to carry out a critical analysis of the current legislation norms regulating the specifics of criminal procedural evidence on criminal offenses in the course of the prejudicial inquiry. Based on the analysis of the specifics of the normative regulation of criminal proceedings on criminal offenses, the publication comments on a number of norms of the CPC, which enshrine the specifics of criminal procedural evidence on criminal offenses in the course of prejudicial inquiry and offer approaches to eliminate their defects. The materials of the article are of both theoretical and practical value. They can be used for further research on the specifics of criminal proceedings on criminal offenses, as well as for the proper understanding and exercising law-enforcement criminal procedural activities.

Key words: The criminal offenses, the criminal proceedings on the criminal offenses, sources of evidence, explanations, the criminal procedural evidence, the inquiry.

Виклад основного матеріалу. Не буде перебільшенням стверджувати те, що серцевиною та однією із основних складових будь-якого процесу, зокрема, кримінального, є процес доказування. Без проведення такої діяльності повний і всебічний розгляд та вирішення конкретного кримінального провадження є неможливим. Якість

доказування безпосередньо впливає на можливість прийняття неупереджених, безсторонніх та аргументованих судових рішень.

Кримінальне процесуальне законодавство України за останній період зазнало суттєвого реформування. З прийняттям нового КПК відбулася його переорієнтація в бік більшої гуманізації, демократизації, розширення прав його учасників. Ця тенденція стосується і процесу доказування, який є базою для швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Спрямування процесу доказування у бік змагальності сприяє охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження та прийняттю об'єктивного і справедливого рішення судом.

Зокрема, одним із напрямів реформування сучасного кримінального і кримінального процесуального законодавства є впровадження категорії кримінального проступку, стосовно якого спостерігається спрощення процесуальної форми у зв'язку з його невеликою суспільною небезпекою. Питання про запровадження інституту кримінального проступку до законодавства України неодноразово порушувалося в науковій літературі, було предметом широкого обговорення юридичною громадськістю. Одним зі найважливіших складових елементів у процесі доказування є процесуальне джерело доказів. Воно є невід'ємним складовим елементом процесу доказування. Проблема доказів, їх формування та використання в кримінальному провадженні традиційно належить до тих, що привертають найбільшу увагу фахівців на різних історичних етапах розвитку держави й законодавства. Науково-теоретичний та практичний фундамент досліджень у цій сфері формується завдяки працям таких вітчизняних науковців як: В.В. Вапнярчук, В.П. Гмирко, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, А.О. Ляш, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.Ю. Шепітько, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, В.В. Рожнова та інші.

Доказова діяльність під час провадження щодо кримінальних проступків загалом здійснюється за тією ж структурою, що й доказова діяльність під час провадження щодо злочинів, тобто включає такі складові як збирання, перевірка та оцінка доказів. Однак, КПК встановив низку особливостей процесу доказування щодо кримінальних проступків під час досудового розслідування.

Відповідно до ст. 298¹ КПК процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК, також є пояснення осіб, результати медичного освідчування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису. Тобто законодавець розширив систему процесуальних джерел доказів, доповнивши її джерелами, що можуть бути використані під час здійснення досудового розслідування щодо кримінальних проступків [5]. І перше, що хотілось би відзначити, у такому випадку втрачаються самі ознаки системності джерел доказів. Бачимо, що фактично пропонується змішування різних за своєю сутністю джерел доказів, що визначені чинним КПК. Дана корекція кримінального процесуального закону не узгоджується з його базовими положеннями щодо видів доказів у кримінальному провадженні, призводить до дублювання зі змістом ст. 99 чинного КПК, а також по суті надає можливість проведення процесуальних дій направлених на збирання доказів до внесення даних в Єдиний реєстр досудового розслідування (далі – ЄРДР).

В кримінальній процесуальній літературі висловлювалися різні думки щодо правової природи пояснень як джерела доказової інформації. Так, на думку С.А. Шейфера, В.І. Зажицького, Ю.М. Грошевого, пояснення громадян і посадових осіб є документами, які використовують як докази у кримінальній справі [9, с. 57; 3, с. 11; 2, с. 53].

На думку В.М. Стахівського, який також є прихильником вищезазначеного підходу, пояснення, які відібрані від окремих осіб, розглядаються в кримінальному судочинстві у вигляді такого процесуального джерела, як документи. Незалежно чи відібрані вони під час перевірки заяв та повідомлень про злочин, чи під час розслідування кримінальної справи. В останньому випадку обов'язковою умовою використання пояснення як документа, виступає неможливість допиту особи. Наприклад, особа виїхала на постійне місце проживання за кордон чи померла. В решті випадків така особа підлягає обов'язковому допиту слідчим, дізнавачем чи прокурором [8, с. 267].

На думку П.П. Сердюкова, документи, які походять від громадян (заяви, пояснення тощо), попри те, що є документами у звичайному розумінні цього слова, не є судовими доказами [7, с. 24].

Іншу думку з цього приводу висловлює Л.Д. Кокорев, який вважає, що в стадії порушення кримінальної справи пояснення очевидців є документами, на підставі яких можуть ухвалитися відповідні рішення. У стадії досудового розслідування пояснення, на його думку, не є доказами [4, с. 191].

На думку Д.С. Василькова, пояснення відіграє ключову роль у перевірці заяв та повідомлень громадян про вчинення злочину до внесення відомостей до ЄРДР [1, с. 63].

У частині 8 ст. 95 КПК зазначено, що сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їхньою згодою пояснення, які не є джерелом доказів [5]. Тобто Закон не забороняє отримувати пояснення під час здійснення процесуальної діяльності, проте звертає увагу на те, що такі пояснення, на відміну від показань, не можуть виступати як джерела доказів. Чому законодавець наголошує на цьому? Здається, що це зроблено для того, щоб під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності уповноважені на те особи не допускали помилки, включивши в перелік процесуальних джерел доказів пояснення, які за змістом фактично можуть нічим не відрізнитися від показань. І в поясненнях, і в показаннях може бути зафіксована інформація, що містить відомості щодо встановлення фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню. З огляду на це, може бути створене враження, що тоді й різниці між поясненнями та показаннями не існує. Проте така різниця між ними в кримінальному провадженні існує, і вона досить суттєва.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК показання як процесуальне джерело доказів – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення у цьому кримінальному провадженні [5]. Ознаками показань як процесуального джерела доказів, виходячи із їх законодавчої дефініції, є: 1) показання – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань); 2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання); 3) зв'язок відомостей, які складають зміст показань, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань). Відсутність вказаних ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим законодавець передбачив можливість використання в кримінальному провадженні (проте не як джерело доказів) пояснень окремих осіб [10, с. 152]. Напевно, що такі пояснення можуть бути використані для обґрунтування позиції сторони кримінального провадження, потерпілого стосовно заявленого клопотання, скарги тощо.

Вагоме значення для процесу доказування в кримінальних провадженнях загалом і під час розслідування кримінальних проступків зокрема має те, щоб процесуальне джерело доказів, з якого, власне, докази й черпаються, було належним. Внаслідок визнання пояснення процесуальним джерелом доказів створюється небезпека отримання недостовірної інформації. І немало роль при цьому відіграє той факт, що під час отримання пояснення особа не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі пояснення й за дачу завідомо неправдивого пояснення. Відбирати пояснення можна від всіх осіб, перелічених у п. 25 ст. 3 КПК [5]. Однак, проаналізувавши зміст п. 8 ст. 95 КПК констатуємо, що пояснення можна отримати тільки за згодою особи. Так, в Конституції України зазначено, що особа може відмовитись від дачі пояснень відносно себе, членів сім'ї, близьких родичів, але нічого не прописано про обов'язок дачі пояснень в інших випадках. Це стосується випадків отримання пояснень від свідків, які не хочуть давати пояснення взагалі, а не тільки випадків, коли це стосується особи свідка або близьких їй осіб. Фактично вони за ці дії не відповідатимуть перед законом [6, с. 339]. Тому потрібно на законодавчому рівні встановити відповідальність за відмову свідка давати пояснення. Одночасно за межами досудового розслідування особа не наділяється певним процесуальним статусом, а отже, не вправі користуватися правами та свободами конкретного учасника кримінального провадження, які вона могла б мати, якби їй процесуальний статус був визначений. Отже, вже лише через такий стан речей пояснення не може вважатися джерелом доказів у кримінальному провадженні, адже фактично в такій ситуації відбувається обмеження прав особи, яка могла б скористатися набагато ширшим спектром прав у випадку, якби набула конкретного статусу учасника кримінального провадження, що реально є можливим лише після внесення відомостей до ЄРДР. А коли так, то й докази, отримані з пояснення тієї чи іншої особи, не можуть бути допустимими. При відібранні пояснень особі має бути роз'яснено право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, оскільки в протилежному випадку пояснення не можуть вважатися допустимим доказом (п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК). Тому в разі визнання пояснення процесуальним джерелом доказів, створюється небезпека отримання недостовірної інформації.

Крім того, запропонувавши таке процесуальне джерело доказів як пояснення, розробники законопроекту жодним чином не роз'яснили, що вони собою представляють, а також в ході яких процесуальних дій вони можуть бути отримані. Тому, напевно, має бути практика щодо обов'язкового допиту осіб, від яких раніше були відібрані пояснення.

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 298¹ КПК, таке процесуальне джерело доказів як пояснення осіб не може бути використане у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора [5]. А коли вже така ситуація буде залежати від рішення прокурора та слідчого судді, то це може означати те, що процесуальні джерела доказів, які створені для розслідування кримінальних проступків, саме через зацікавленість конкретної особи можуть бути використані під час розслідування злочинів. Це може сприяти зловживанню службовим становищем з боку посадових осіб державних органів, які вправі впливати на прийняття рішення про використання пояснення як джерела доказів, отриманого під час здійснення досудового розслідування в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, у кримінальних провадженнях про злочини. Отже, необхідно зробити все, щоб можливість визнання тієї чи іншої процесуальної категорії процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні не залежала від суб'єктивного розв'язання такого питання прокурором, слідчим суддею чи будь-якою іншою особою.

Висновок. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що пояснення не відповідає вимогам, які висуваються до процесуального джерела доказів; не забезпечує достовірність отриманих доказів; сприяє порушенню прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; створює умови для зловживання правом посадовими особами державних органів. На нашу думку, доцільно, перш за все, всі джерела доказів під час розслідування кримінальних проступків узагальнити в одній статті КПК та викласти в наступній редакції: «Процесуальними джерелами доказів під час розслідування кримінальних проступків є показання, речові докази, документи, висновки експертів, пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису». Можемо зробити висновок, що прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» зумовило новий етап у реформуванні кримінального та кримінального процесуального законодавства. Деякою мірою розв'язане питання щодо розмежування кримінальних проступків та злочинів, відповідно, виокремлено процес розслідування кримінальних проступків та злочинів. Однак, питання доказів і процесу доказування в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки прописані досить формально. Є потреба вдосконалення законодавства з метою врегулювання спірних питань в цій сфері. Першочерговими питаннями, які потребують регламентації в цій сфері, є визначення порядку проведення даної процесуальної дії, а також фіксації її ходу та результатів.

Список використаних джерел:

1. Васильков Д.С. Актуальні проблеми пояснення у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2016. Вип. 2. Том. 3. С. 59–63.
2. Грошевий Ю.М., Стапхівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : Видавець Фурса С.Я., 2006. 272 с.
3. Зажицкий В.И. Объяснения в уголовном процессе. *Советская юстиция.* 1992. № 6. С. 10–11.
4. Кокорев Л.Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1995. 272 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4652-VI. Дата оновлення 05.09.2019. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Мирошниченко Ю.М. Вербальна інформація в кримінальному провадженні: шляхи отримання, форми закріплення, режим використання. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 2. С. 338–341.
7. Сердюков П.П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела : учеб. пособ. Иркутск : Изд-во Иркутск. гос. ун-та, 1981. 210 с.
8. Стахівський С.М. Збирання доказів як елемент процесу доказування. *Університетські наукові записки.* 2005. № 3 (15). С. 264–267 .
9. Шейфер С.А. Собирание доказательств в советском уголовном процессе: метод. и правовые проблемы. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1986. 171 с.
10. Шило О.Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства.* № 1. 2015. С. 151–156.